

پیاده‌روی اربعین، تبلور ارزش‌های انسانی و اسلامی

روح الله زینلی*

چکیده

در روایات بسیاری از شیعه و سنی بر زیارت با پای پیاده تأکید شده و نیز زیارت اربعین از نشانه‌های مؤمن دانسته شده است. اهمیت زیارت پیاده اربعین وقتی افزون‌تر می‌شود که در روایات فراوان از معصومان به ارزش‌های انسانی و اسلامی متبلور در این همایش عظیم و باشکوه شیعی اشاره می‌شود. پیاده‌روی اربعین را از ابعاد گوناگون می‌توان بررسی کرد که این نوشتار به واکاوی ابعاد انسانی و اسلامی نهفته در این مراسم معنوی پرداخته است. هریک از ارزش‌های انسانی و اسلامی به دو دسته فردی و اجتماعی تقسیم می‌شوند. ارزش‌های فردی مواردی چون همراهی ایمان و عمل، صبر و تحمل، تقویت اراده، توکل، خودشناسی، تقویت پشتکار، خودباوری، احسان و خیرخواهی، افزایش تواضع و فروتنی، تقویت روحیه گذشت و بخشش، آخرت‌محوری و جهاد با نفس است که مسلمان و غیرمسلمان درباره لزوم تقویت یا ایجاد آنها اتفاق نظر دارند. ارزش‌های اجتماعی نیز به آن دسته از باورها، نگرش‌ها، رفتارها، هنجارها، وضعیت‌ها و امور مطلوبی گفته می‌شود که افزایش تعاملات سازنده میان انسان‌ها در اجتماع را در پی دارد.

این مقاله هریک از این ارزش‌های انسانی و اسلامی را در آینه روایات عامه و خاصه بررسی می‌کند. **واژگان کلیدی:** زیارت اربعین، استحباب زیارت پیاده، ارزش‌های فردی، ارزش‌های اجتماعی.

*. پژوهشگر بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی و استاد دانشگاه.

طرح مسئله

راه‌پیمایی اربعین امام حسین علیه السلام یکی از پدیده‌های دینی است که در سال‌های پس از سقوط رژیم بعثی حاکم بر عراق مورد توجه ویژه پیروان اهل بیت علیهم السلام قرار گرفت، به گونه‌ای که هر سال شاهد گسترش کمی و کیفی این حرکت عظیم مردمی هستیم. این حرکت بی‌مانند از جنبه‌های مختلف قابل بررسی و تحقیق است. اما باید توجه داشت که درباره اصل وجود این حرکت و نیز کیفیت اجرای آن پرسش‌هایی وجود دارد که باید با دقت پاسخ داده شوند؛ به ویژه اینکه این پرسش‌ها گاه با هدف ایجاد تردید و شبهه درباره این حرکت، در فضاهای مختلف، به ویژه فضای مجازی، منتشر می‌گردد. به نظر می‌رسد می‌توان مهم‌ترین پرسش‌ها درباره زیارت اربعین را در این دو عنوان خلاصه کرد:

۱. آیا در منابع روایی دلیلی بر استحباب راه‌پیمایی برای زیارت اربعین وجود دارد؟

۲. چرا باید با پای پیاده این مسیر را طی کرد؟ با توجه به شرایط امنیتی و اقتصادی این کار چه فایده‌ای دارد؟

در پاسخ به پرسش نخست لازم است دلائل و شواهد اثبات‌کننده استحباب زیارت امام حسین علیه السلام ارائه گردد. اما پرسش دوم حوزه وسیعی از پاسخ‌ها را می‌طلبد. یکی از این حوزه‌ها، توجه به ارزش‌هایی است که در این پیاده‌روی جلوه‌گر می‌شوند و بیشتر آنها ارزش‌های عام انسانی‌اند که برای همگان قابل احترام و خواستنی هستند. از این رو مطالب مقاله در دو بخش سامان یافته است: نخست استحباب پیاده‌روی زیارت اربعین، و دیگر ارزش‌های جلوه‌کننده در زیارت اربعین.

استحباب پیاده‌روی برای زیارت اربعین

در سنت معصومین علیهم السلام بر انجام برخی اعمال به صورت پیاده تأکید شده است؛ همچون پیاده رفتن به سوی مسجد (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۱، ص ۷۹)، تشییع جنازه به صورت پیاده

(همان، ج ۷، ص ۴۵۵)، پیاده رفتن به حج و عمره (همان، ج ۱۱، ص ۷۹)، پیاده رفتن به زیارت مؤمن (ابن بابویه، ۱۳۶۴ش، ص ۲۹۳). همچنین روایات متعددی نیز بر استحباب پیاده رفتن به زیارت امامان، به ویژه امام حسین علیه السلام نقل شده است. برخی از این روایات با صراحت بر این مطلب دلالت دارند و برخی نیز با ضمیمه روایات دیگر این حقیقت را بیان می‌دارند.

الف) روایات صریح

شیخ حر عاملی در **وسائل الشیعه** بابی را با عنوان «استحباب پیاده روی برای زیارت امام حسین علیه السلام» گشوده و چند روایت را در این موضوع نقل کرده است. در روایت نخست، امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

کسی که با هدف زیارت حسین بن علی علیه السلام از منزلش خارج شود، اگر پیاده باشد، خداوند متعال برای هر قدمش حسنه‌ای در نظر می‌گیرد و سیئه و عمل زشتی را از او پاک می‌کند (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۱، ص ۴۳۹).

این روایت را شیخ صدوق در «ثواب الاعمال» و ابن قولویه در کتاب «مزار» با اندک تفاوتی در اسناد نقل کرده‌اند.

در روایتی دیگر، امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

مردی که برای زیارت اباعبدالله علیه السلام از منزلش بیرون می‌رود، از زمانی که بیرون می‌رود، با نخستین قدم، گنااهش بخشیده می‌شود و تا به حرم برسد، با هر قدمی گویی پاک می‌گردد و هنگامی که به حرم رسید، خداوند به او می‌گوید که بنده من، بخواه تا به تو بدهم و دعا کن تا اجابت کنم (همان، ص ۴۴۰).

در روایتی دیگر نیز امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «کسی که پیاده به زیارت اباعبدالله الحسین علیه السلام برود، خداوند با هر قدمی که برمی‌دارد، هزار حسنه برایش می‌نویسد و هزار سیئه و بدی را از او پاک می‌کند (همان، ص ۴۴۱).

دلالت این روایات بر استحباب پیاده‌روی آشکار است و از نظر سند، هر چند صحیح به شمار نمی‌روند، اما تکرار شدن این مضمون، ضعف سند را جبران می‌کند. البته در این روایات زیارت امام حسین علیه السلام و پیاده‌روی برای زیارت به صورت عام مطرح شده است و همه ایام از جمله اربعین را در بر می‌گیرد.

گذشته از این استحباب زیارت اباعبدالله علیه السلام در روز اربعین از حدیث مشهوری که از امام حسن عسکری علیه السلام نقل شده است نیز به دست می‌آید. شیخ طوسی در تهذیب نقل می‌کند که امام عسکری علیه السلام فرمودند: «مؤمن دارای پنج علامت است: یکی از این علامت‌ها زیارت اربعین است (طوسی، ۱۳۶۵ش، ج ۶، ص ۵۲). همچنین در منابع روایی از امام صادق علیه السلام زیارتی نقل شده است که باید در روز اربعین خوانده شود. این زیارت با عنوان زیارت اربعین مشهور است و شیخ طوسی آن را ذیل عنوان زیارت اربعین نقل کرده است (همان، ص ۱۱۳). شیخ حر عاملی نیز بابی را با عنوان «تأکید بر استحباب زیارت امام حسن علیه السلام در روز اربعین که همان بیستم صفر است» گشوده و این زیارت را ذیل آن نقل کرده است (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۴۷۸). این روایات همچنین در کتاب مزار شیخ مفید (نعمان، ۱۴۳۴ق، ص ۵۳)، مصباح‌المتعهد شیخ طوسی (طوسی، ۱۴۱۱ق، ص ۷۸۷-۷۸۸)، اقبال سید بن طاووس (ابن طاووس، ۱۳۶۷ش، ص ۵۸۹)، عوالی‌اللاذلی ابن ابی جمهور احسائی (احسائی، ۱۴۰۵ق، ج ۴، ص ۳۷)، بلد‌الأمین و مصباح کفعمی (کفعمی، ۱۴۰۵ق، ص ۵۳ و ۴۸۹) و مناقب ابن شهر آشوب (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹ق، ج ۴، ص ۷۶) نقل شده است. بنابراین با اطمینان می‌توان استحباب زیارت در روز اربعین و نیز استحباب پیاده‌روی برای زیارت در اربعین را ثابت دانست.

ب) روایات ضمنی

۱. روایتی که با فضیلت‌ترین اعمال را عملی معرفی می‌کند که سختی بیشتری داشته

باشد. از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: «افضل الاعمال احمزها»؛ «برترین عمل‌ها دشوارترین آنهاست» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۶۷، ص ۱۹۱). عالمان شیعه و اهل سنت در مباحث مختلف به این روایت مشهور استناد کرده‌اند (العینی، بی تا، ج ۵، ص ۶۹؛ ایچی، ۱۳۲۵ق، ج ۳، ص ۴۵۴؛ بحرانی، ۱۳۶۲، ج ۵، ص ۳۶۴). بر این اساس باید گفت که زیارت امام حسین علیه السلام عملی مستحب است. حال اگر این عمل مستحب به صورت پیاده انجام گیرد، چون سختی آن بیشتر است، ثوابش نیز بیشتر خواهد بود.

گفتنی است حتی اگر این روایت از نظر سند ضعیف به شمار رود، اما از نظر عقلی و عرفی می‌توان پذیرفت کاری که با دشواری بیشتری همراه است، ارزش بیشتری هم دارد.

۲. روایاتی که بر ثواب بیشتر و استحباب زیارت دیگر امامان علیهم السلام دلالت دارد؛ مانند این روایت از امام صادق علیه السلام:

هر کس امیرالمؤمنین علیه السلام را پیاده زیارت کند، خداوند متعال برای هر قدمی که برمی‌دارد، ثواب یک حج و عمره در نظر می‌گیرد و اگر پیاده نیز بازگردد، خداوند متعال برای هر قدمش، ثواب دو حج و دو عمره منظور می‌دارد (طوسی، ۱۳۶۵ش، ج ۶، ص ۲۰). با تنقیح مناط، از این روایت و روایات مشابه می‌توان استحباب پیاده‌روی اربعین اباعبدالله علیه السلام را به دست آورد.

۳. روایتی که از پیامبر نقل شده است که فرمود: «خداوند قدم‌هایی را که در راه خدا غبارگرفته و خاکی شوند بر آتش دوزخ حرام کرده است (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۸، ص ۳۶۷). این حدیث در منابع معتبر حدیثی نزد اهل سنت نقل شده است (ابن حنبل، بی تا، ج ۳، ص ۴۷۹؛ بخاری، ۱۴۰۱ق، ج ۱، ص ۲۱۸؛ نسائی، ۱۳۴۸، ج ۶، ص ۱۴). بخاری آن را در کتاب جهاد و سیر (بخاری، ۱۴۰۱ق، ج ۳، ص ۲۰۶) نیز نقل کرده است که نشان می‌دهد مراد از غبارگرفتنگی پا، راه رفتن به صورت پیاده است. ترمذی نیز با نقل این حدیث، آن را صحیح دانسته است (ترمذی، بی تا، ج ۳، ص ۹۳). بیهقی نیز بابی را با عنوان فضیلت پیاده‌روی در

راه خدا در سنن خود گشوده و این حدیث را در آنجا نقل کرده است (بیهقی، ۱۴۲۴ق، ج ۹، ص ۱۶۲). بر اساس این روایت نیز می‌توان گفت که زیارت یکی از آشکارترین مصادیق کارهای خدایی است و پیاده رفتن به زیارت نیز از جمله اموری است که موجب غبارآلوده و خاک‌ی شدن قدم‌های زائر می‌شود. بنابراین پیاده‌روی اربعین که با هدف زیارت ابا عبد الله علیه السلام انجام می‌گیرد، دارای استحباب خواهد بود.

ارزش‌های جلوه‌کننده در زیارت اربعین

تاکنون درباره استحباب زیارت اربعین و دلایل روایی آن سخن گفتیم. اما رجحان انجام پیاده‌روی اربعین از جنبه‌های دیگر نیز قابل اثبات است. یکی از این جنبه‌ها توجه به ارزش‌های والای انسانی است که در این حرکت عمومی به صورت گسترده و در کامل‌ترین صورت خود ظهور می‌کند. از این رو در این بخش به تبیین و تحلیل این ارزش‌ها و نقش پیاده‌روی اربعین در بازنمایی آنها می‌پردازیم.

به طور کلی از دو گونه ارزش می‌توانیم سخن گفت: نخست ارزش‌هایی که عموم انسان‌ها بر اساس عقل برهانی قادر به فهم و پذیرش آنها هستند، و ارزش‌هایی که انسان‌ها به تنهایی راهی برای کشف و درک آنها ندارند و باید از سوی خداوند و در قالب آموزه‌های دینی ارائه گردند. ارزش‌های گونه نخست را «ارزش‌های انسانی» و ارزش‌های گونه دیگر را «ارزش‌های اسلامی» می‌نامیم. البته باید به این نکته توجه داشت که بسیاری از ارزش‌های انسانی در آموزه‌های دینی مورد تأیید قرار گرفته و بر آن تأکید شده است.

ارزش‌های انسانی و اسلامی زیارت اربعین

الف) ارزش‌های فردی

مراد از ارزش‌های فردی، مواردی است که همگان درباره لزوم تقویت یا ایجاد آنها

در خود، اتفاق نظر دارند؛ چراکه با وجود آنها رضایت درونی فرد از زندگی و به عبارت دیگر کیفیت زندگی افزایش می‌یابد. از این رو هم ارزش‌های مورد پذیرش مسلمانان را در بر می‌گیرد و هم ارزش‌های غیر مسلمانان، اعم از دین‌دار و غیر دین‌دار را.

همراهی ایمان و عمل

نخستین ارزش اسلامی که در راهپیمایی اربعین جلوه خاصی می‌یابد، تأکید بر اصل لزوم همراهی ایمان و عمل است. در نظرگاه شیعیان، ایمان کامل، آمیخته‌ای از باور و عمل است (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۲۷). انجام دادن این راهپیمایی نشان‌دهنده باور قلبی فرد به اعتقادات دینی، و اقدام عملی در راستای این باورهاست. این راهپیمایی از مصادیق کامل عمل صالح است و زائر پیاده اربعین از جمله کسانی به شمار می‌رود که مغفرت و رحمت الهی شامل حال او شده است (فاطر، ۷؛ جاثیه، ۳۰؛ حج، ۵۰).

صبر و تحمل

یکی از ویژگی‌های مثبت که اهمیت آن موجب شده تا در شمار ارزش‌های عام انسانی و اسلامی قرار گیرد، صبر و تحمل در برابر مشکلات و سختی‌هاست. انسان‌های صبور نسبت به کسانی که از سختی‌ها گریزان‌اند، دارای ارزش و کمال بیشتری هستند. قرآن کریم هر فرد صابر را در قدرت اراده برابر با ده نفر دانسته است (انفال، ۶۵). صبر و تحمل، لازمه رسیدن به اهداف مهم دنیوی و اخروی است. قرآن کریم با صراحت بیان می‌دارد که هر کس تقوا و صبر پیشه کند، نتیجه خواهد گرفت و تلاشش بی‌اجر و مزد نخواهد ماند (یوسف، ۹۰).

در زندگی این جهانی آنان که در راه رسیدن به اهداف خود در مقابل سختی‌ها صبر بیشتری از خود نشان داده‌اند، همواره پیروز بوده‌اند. بیشتر یافته‌های دانشمندان و پیشرفت جوامع، نتیجه صبر و تحمل مشکلات از سوی آنان است. در برخی از مشهورترین مکتب‌های روان‌شناسی تسلط آگاهانه بر زندگی و مقاومت در برابر نیروهای خارج از خود، از جمله

ویژگی‌های شخصیت سالم دانسته شده است (علوی نژاد، ۱۳۷۷ش، ص ۱۵۰ - ۱۷۱). از دیدگاه ویکتور فرانکل «تحمل خردمندانه رنج» یکی دیگر از ویژگی‌های انسان سالم است (فرانکل، ۱۳۷۲، ص ۲۰۰ - ۲۰۸). به این معنا که انسان گاه در وضعیت دشواری قرار می‌گیرد که قادر به تغییر آن نیست. در این حالت بهترین روش، سازگار شدن با آن اوضاع و برگزیدن بهترین راه‌کارها برای کم کردن دشواری و رنج آن است. قرآن کریم نیز با اشاره به چنین حالتی، صبر و تحمل را بهترین راه‌کار معرفی می‌کند (فرقان، ۲۰).

سخن گهر بار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را نیز می‌توان ناظر به همین حقیقت دانست. حضرت می‌فرماید: «خوشا حال مساکین و ناداران که صبر پیشه می‌کنند. ایشان کسانی هستند که ملکوت آسمان‌ها و زمین را مشاهده می‌کنند (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۲۶۳؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۰، ص ۴۰۹). بی‌شک کسانی که توانایی مشاهده ملکوت آسمان و زمین را دارند، از مشیت الهی درباره خویش آگاه‌اند و به آن رضایت دارند و صبر می‌کنند. با توجه به این مطالب و اهمیت صبر، به نظر می‌رسد راه‌پیمایی اربعین در تمرین صبر و بالا بردن قدرت تحمل دشواری‌ها، جایگاه ویژه‌ای دارد. بی‌شک این راه‌پیمایی از جهات مختلف با سختی و دشواری‌های مختلفی همراه است. از خستگی پیاده‌روی گرفته تا گرما و سرمای مسیر، گرسنگی و تشنگی، و از همه مهم‌تر ناامنی؛ همه صبر و تحملی زیاد را طلب می‌کند و زائر از این راه می‌تواند این ارزش بزرگ انسانی و اسلامی را در خود پرورش دهد و کامل گرداند.

تقویت اراده

یکی دیگر از ارزش‌های انسانی و اسلامی، اراده استوار است. اراده در نگرشی هستی‌شناسانه به قدرت یا نیرویی در انسان اطلاق می‌گردد که به سبب وجود آن، فرد می‌تواند کاری را انجام دهد یا ترک کند. وجود این نیرو در انسان بدیهی است و انسان‌ها همواره آن را درک می‌کنند. اما معنای اراده به سادگی درک خود آن نیست. از این رو در دانش‌های مختلف، از

جمله کلام، فلسفه، اصول فقه و روان‌شناسی مباحث گسترده‌ای درباره معنای اراده مطرح شده است (سلیمانی، ۱۳۸۴ش، ص ۵۴-۷۷). به صورت کلی می‌توان از فرایند تصمیم‌گیری در انسان، که در نهایت به اراده و عمل می‌انجامد، با عنوان «اراده انسانی» یاد کرد. از این رو برای تقویت اراده می‌باید به تمام آنچه در این روند اثرگذارند، توجه نمود. برنامه‌ریزی برای انجام دادن کاری مشخص در زمان و با شرایطی خاص، هدفمندی، مقاومت و امیدواری، از جمله راه‌های افزایش اراده است (پیل نورمن وینست، ۱۳۷۳ش، ص ۲۱۵ به بعد). راهپیمایی اربعین به دلیل دارا بودن تمام این مؤلفه‌ها می‌تواند مصداق مناسبی برای کارهای مؤثر در تقویت اراده به شمار آید؛ زیرا هم اقدامی خاص است و هم نیازمند برنامه‌ریزی و مقاومت برای رسیدن به هدف.

توکل

توکل بر خداوند یکی از مهمترین ارزش‌های اسلامی به شمار می‌رود. این واژه و مشتقات آن حدود هفتاد مرتبه در قرآن کریم به کار رفته که نشان‌دهنده اهمیت آن است. گاه توکل به گوشه‌گیری و دست روی دست گذاشتن معنا شده است، در حالی که معنای آن، قطع وابستگی به دیگران در حد امکان است. بر اساس قرآن کریم کسی که به خداوند متعال توکل کند، خداوند او را از دیگران کفایت خواهد کرد (طلاق، ۳). پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در این باره فرمود: «اگر دوست داری که نیرومندترین انسان‌ها باشی، بر خدا توکل کن (ورام بن ابی فراس، بی تا، ج ۲، ص ۶۳).

یکی از نمودهای بارز توکل بر خداوند که در عین حال باعث تقویت آن هم می‌گردد، راهپیمایی اربعین است. زائر در این راهپیمایی گام در راهی می‌گذارد که احتمال رخداد هر اتفاقی وجود دارد، به گونه‌ای که از هیچ کس هیچ کاری برنیاید. با وجود این احتمال، او با اعتماد بر خداوند، امور خود را به او می‌سپارد و با انگیزه‌ای دو چندان به پیش

می‌رود. چه بسیار زائرانی که امکانات لازم را برای زیارت اباعبدالله علیه السلام نداشته‌اند اما با تمام مشکلات و تنها با توجه به اصل توکل بر خدا، خود را به این مجمع بزرگ انسانی رسانده‌اند.

خودشناسی

شناخت خود، یکی دیگر از ارزش‌های انسانی و دینی است که در راهپیمایی اربعین نمود بارزی دارد. در آموزه‌های اسلامی تأکید ویژه‌ای بر این ارزش شده است. قرآن کریم تأکید می‌کند که ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به خود پردازید (مائده، ۱۰۵). این حقیقت مورد توجه معصومان نیز قرار داشته است. روایت مشهور «کسی که خود را شناخت، خدایش را شناخته است» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۳۲)، یکی از روایات متعدد موجود در این زمینه است.

خودشناسی در تمامی سنت‌های فکری دارای اهمیت است. امانوئل کانت می‌گوید: «انسان پیش از هر چیز باید به ارزیابی و شناخت دقیق توانایی خود پردازد (کاپستون، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۲۳۱). شناخت خود به معنای آگاهی یافتن فرد از ویژگی‌ها و استعدادها و وجودی خویش است. اما این پرسش می‌تواند مطرح شود که آیا ممکن است کسی خودش را نشناسد؟ در پاسخ باید گفت انسان موجودی دارای ابعاد و مراتب وجودی مختلف است که شناخت هر کدام، نیازمند صرف زمان و فراهم کردن مقدماتی است. مشهور است که امیرالمؤمنین، علی علیه السلام فرمود: «ای انسان، آیا تو فکر می‌کنی موجودی ناچیز هستی؛ در حالی که در تو عالمی بزرگ منطوقی است (دیوان علی علیه السلام، ۱۳۶۹ش، ص ۱۷۵). تقسیم‌بندی روان انسان به خودآگاه و ناخودآگاه نیز می‌توان مؤید این حقیقت باشد؛ چه اینکه بخش ناخودآگاه، بیش از نود درصد روان را شکل می‌دهد و تنها ده درصد از روان آدمی شناخته شده است. از این رو بسیاری از رفتارها و اختلال‌های رفتاری انسان‌ها از بخش ناخودآگاه آنان ناشی می‌شود.

از توجه در این مطالب می‌توان دریافت که وضعیت‌ها و موقعیت‌های مختلف، هر کدام

می‌توانند جنبه‌هایی از وجود انسان را برای او ظاهر کنند. راهپیمای اربعین از این جهت دارای اهمیت است. این عمل با کارهای مشابه تفاوت‌های بسیاری دارد و تجربیات منحصر به فردی را در اختیار زائر قرار می‌دهد. از یک سو معیاری است برای سنجش خلوص محبت و ایمان به آموزه‌های دینی و انسانی، و از دیگر سو زمینه‌ای برای ایجاد تغییرات بنیادین در افکار و رفتار است. زائر پیاده اربعین این فرصت را می‌یابد که از ضعف‌های پنهان شخصیت خود آگاه شود و برای رفع آنها اقدام کند.

تقویت پشتکار

تلاش و پشتکار در هر کاری ضامن موفقیت آن به شمار می‌رود. عامل اصلی موفقیت انسان‌هایی که کارهای بزرگی انجام داده‌اند، تلاش و پشتکار سرسختانه آنان در راه رسیدن به هدف بوده است. قرآن کریم با تأکید بیان می‌دارد که برای انسان چیزی جز سعی و تلاش نخواهد بود (نجم، ۳۹). مشهور است که امیرالمؤمنین علی علیه السلام فرمود: «آنکه تلاش و پشتکار داشت، سعادت‌مند گردید». نیز نقل است که فرمود: «کسی که تلاش و کوشش کند به خواسته‌اش می‌رسد (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ش، ص ۴۴۳ - ۴۴۴). داستان معروف ابو جعرا نه نمونه‌ای از مصادیق بیشمار این ارزش مهم. او دید که حشره‌ای کوچک برای اینکه از پایه صاف و صیقلی چراغ بالا رود، هفتصد بار تلاش کرد و در نهایت به هدف خود رسید (سبحانی، ۱۳۸۰ش، ص ۲۸). ماجرای «سکاکی» از دانشمندان مطرح مسلمان نیز در این موضوع مشهور و شنیدنی است (ر.ک: همان، ص ۲۹).

ارزش «تلاش و پشتکار» در راهپیمایی اربعین به خوبی مورد توجه قرار می‌گیرد و تقویت می‌گردد. اینکه فرد کیلومترها راه را بپیماید تا به هدف خود برسد، بی‌شک نیازمند تلاش و پشتکار و جدیت فراوان است. این راهپیمایی زمانی مناسب برای گسترش این ارزش در تمام مراحل زندگی و نهادینه ساختن آن به عنوان یک الگوی حاکم بر رفتار فرد است.

خودباوری

خودباوری به معنای باور و اعتماد به توانایی‌های خود در برابر چالش‌ها و مشکلات اساسی زندگی است (براندن، ۱۳۸۹ش، ص ۷). در این زمینه آیات و روایات متعددی نیز وجود دارد که اهمیت این مطلب را بیشتر می‌کند. قرآن کریم مؤمنان را دارای عزت معرفی می‌کند (منافقون، ۸). افول خودباوری در انسان‌ها علت‌های مختلفی دارد که برخی از آنها به نوع نگرش به خویشستن، و برخی نیز به اوضاع پیرامونی و ویژگی‌های رفتاری مربوط می‌شوند. راهپیمایی اربعین از چند جهت می‌تواند به افزایش و تقویت خودباوری بینجامد: نخست ایجاد انگیزه و آمادگی در زائر برای مواجهه با مشکلات احتمالی؛ دوم تقویت اراده؛ سوم فراهم کردن زمینه‌های معرفتی و روانی در ایجاد و افزایش خود باوری.

احسان و خیرخواهی

یکی دیگر از ارزش‌های والای انسانی احسان و خیرخواهی است. قرآن کریم از فرمان خداوند به عدل و احسان خیر داده است (نحل، ۹۰). همچنین در آیات متعدد انسان‌ها به احسان و نیکویی به پدر و مادر توصیه شده‌اند (عنکبوت، ۸؛ نساء، ۳۶؛ انعام، ۱۵۱). احسان و نیکوکاری مصادق و مراتب مختلفی دارد که در تمام آنها خیرخواهی و خدمت‌رسانی محور اساسی است. گفتار نیک با دیگران از جمله نخستین مراتب احسان است که در پیاده‌روی اربعین، تمام زائران خود را موظف به رعایت آن می‌دانند. با حضور بین این زائران، این حقیقت را می‌توان آشکارا دریافت که همه تلاش دارند به بهترین صورت با یکدیگر سخن بگویند و به خواسته‌های هم پاسخ دهند. تقدس و ظرفیت بالای معنوی این سفر به اندازه‌ای است که هیچ کس به خود اجازه نمی‌دهد که با دیگری با درستی و به صورت توهین‌آمیز سخن بگوید. انجام دادن برخی کارهای زائران مانند شستن لباس‌ها، کمک در رساندن غذا و آب به زائران، ارائه خدمات مختلف بهداشتی و ارتباطی به زائران بدون هیچ چشم داشت مادی، از مصادیق

بارز خدمت‌رسانی است که در پیاده‌روی اربعین نمود کاملی دارد. امام رضا علیه السلام می‌فرماید: خداوند روی زمین بندگانی دارد که در برطرف نمودن نیازهای مردمان تلاش می‌کنند. ایشان در روز قیامت در امن و امان هستند. و هر کس بنده‌ای را شاد گرداند خداوند قلبش را در روز قیامت شاد خواهد کرد (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۹۷).

افزایش تواضع و فروتنی

فروتنی یکی از مهم‌ترین ارزش‌های انسانی است که در اسلام نیز توجه ویژه‌ای به آن شده است. قرآن کریم خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید «بال خود را برای مؤمنین بگستران» (حجر، ۸۸؛ شعراء، ۲۱۵) که کنایه از لزوم کمال فروتنی پیامبر نسبت به مؤمنان است. فروتنی و خشوع را می‌توان به دو بخش عمده تقسیم کرد: فروتنی در برابر خداوند و فروتنی در برابر غیر خداوند. در این بین اصالت از آن تواضع و خشوع در برابر خداوند است؛ زیرا کسی که به معنای واقعی در برابر خداوند خاشع و فروتن باشد، تمام رفتار و گفتارش نیز فروتنانه خواهد شد. امام علی علیه السلام فرمود: «کسی که دلش در برابر خداوند خاشع شد، اندام‌هایش نیز خاشع می‌گردد». همچنین فرمود: «دلت باید برای خداوند سبحان خاشع شود که هر کس دلش خاشع شد، همه ارکان بدنش خاشع می‌شود» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۴۷۱؛ ابن بابویه، ۱۴۰۲ق، ج ۲، ص ۶۲۸). زائری که بر آن شده با پای پیاده به زیارت محبوب خود برود، از ابتدا فروتنی و تواضع خود را آشکار کرده است؛ چراکه پیاده رفتن با وجود امکان سواره رفتن، از نشانه‌های فروتنی است. در آداب زیارت آمده است که زائر با حالتی خاشعانه و با فروتنی گام بردارد. البته آن‌گونه که گفته شد این فروتنی از عمق جان و باور فرد برمی‌خیزد، به همین دلیل با ظاهرسازی‌های معمول بسیار متفاوت است.

تقویت روحیه گذشت و بخشش

روحیه بخشش‌آیندگی و گذشت یکی از مهم‌ترین معیارهای سنجش مرتبه انسانی هر فرد

به شمار می‌رود. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بارها در قرآن کریم به عفو و گذشت سفارش شده است (اعراف، ۱۹۹؛ آل عمران، ۱۵۹؛ مائده، ۱۳). به نظر می‌رسد بیشتر انسان‌ها این حقیقت را قبول دارند و به گونه‌ای به بالا بردن این روحیه در خود تمایل دارند. اما به دلیل قرار گرفتن در وضعیت نامناسب، امکان ظهور گسترده و کامل این ویژگی در آنان فراهم نمی‌شود. از این رو برای بالا بردن این روحیه و گسترش کمی و کیفی آن، لازم است تا افراد در چنان شرایط مناسبی قرار گیرند. زیارت امام حسین عَلَيْهِ السَّلَام با پای پیاده، یکی از کامل‌ترین و مناسب‌ترین زمان‌ها برای بالا بردن این روحیه است. شکل‌گیری نیت‌های خالص و به دور از ریا، گذشتن از منافع دنیوی و دل‌بستن به اجر اخروی، توجه به ماهیت ظلم‌ستیزانه قیام عاشورا، رقت قلب بر اثر توجه به زیارت سید و سرور شهیدان و یاران باوفای ایشان، از جمله آشکارترین این زمینه‌هاست که هر کدام به تنهایی می‌تواند به بالا بردن روحیه گذشت و بخشش منجر شود.

آخرت محوری (به کارگیری اموال دنیوی برای رسیدن به امور اخروی)

بر اساس نگرش اسلامی دنیا و آخرت در ارتباطی تنگاتنگ و دو سویه با یکدیگر قرار دارند؛ به این معنا که دنیا مقدمه آخرت است و در وجود آخرتی انسان مؤثر است. از این رو باید به هر دو توجه داشت و از هر دو بهره‌مند شد. اما اگر به هر دلیل موقعیتی پیش آید که منافع دنیایی با منافع آخرتی در تضام و تعارض قرار بگیرند، با توجه به اینکه اصالت از آن جهان آخرت است، امور آخرتی می‌باید مقدم گردند، انسان عاقل لذت زودگذر و ضعیف را به لذت‌های همیشگی و عمیق و همه‌جانبه ترجیح نمی‌دهد. در هر حال ترجیح آخرت بر دنیا یکی از ارزش‌های اسلامی است که بر آن تأکید بسیار شده است (عنکبوت، ۶۴؛ اعراف، ۱۶۹). این ارزش در زیارت با پای پیاده، به صورت آشکاری مورد توجه است. زائر پیاده علاوه بر صرف هزینه و عدم استفاده از بسیاری از امکانات رفاهی و مادی، عزیزترین داشته خود، یعنی جان و تنش را در این راه می‌گذارد و این تنها به امید بهره‌مندی از پاداش‌های آن جهانی زیارت است.

جهاد با نفس

یکی دیگر از ارزش‌های انسانی که در اسلام نیز توجه خاصی به آن شده است، جهاد با خواسته‌ها و مشتتهای نفسانی است. جهاد به معنای مبارزه و تلاش برای غلبه بر دیگران است و جهاد با نفس یعنی غلبه بر بخشی از تمایلات نفس که یا با ارتقای وجودی نفس ناسازگار هستند و او را به فروترین مراتب هستی تنزل می‌دهند و یا روند سیر به مراتب بالاتر را کند می‌کنند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از این جهاد با عنوان جهاد اکبر یاد کرده‌اند (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۱۲؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲ش، ص ۴۶۶؛ نعمان، ۱۴۱۳ق، ص ۲۴۰). به صورت طبیعی، نفس انسان به انجام کارهای سخت و تحمل دشواری‌ها و مشکلات تمایل ندارد. به همین دلیل بیشتر انسان‌ها استراحت را بر کار ترجیح می‌دهند. به عبارت دیگر کارهای منطبق بر طبیعت برای بیشتر انسان‌ها جذابیت بیشتری دارد و به دلیل انطباق با طبیعت، آسان‌تر انجام می‌گیرند. اما با توجه به اینکه انسان وجودی دارای مراتب مختلف دارد، لازم است تا رشد و ارتقای در تمام مراتب داشته باشد. اینجاست که توجه بیش از اندازه به طبیعت، باعث ضعف وجودی او در مراتب فراطبیعی خواهد شد. از این رو جهاد با نفس به معنای استقامت در برابر توقف در طبیعت است. بسیاری از تکالیف دینی در این راستا قابل تفسیر هستند. تکلیف بودن آنها نیز به دلیل مخالفت آنها با طبیعت است که کاری دشوار است.

زیارت اربعین با پای پیاده یکی از بارزترین راه‌های مبارزه با نفس است. طبیعت انسان طلب می‌کند که برای رسیدن به مقصدی از وسایل حمل و نقل استفاده کند و خود را به سختی نکشاند. طبیعت انسان می‌طلبد که در جای مناسب بنشیند و بخوابد و بهترین غذاها را بخورد؛ در حالی که در زیارت با پای پیاده به این مسائل توجه چندانی نمی‌شود و گاه حتی با وجود این امکانات، راه دشوارتر برگزیده می‌شود.

ارزش‌های انسانی و اسلامی دیگری نیز در این راهپیمایی آشکار می‌شود که تنها به عنوان

برخی از آنها اکتفا می‌کنیم: تقویت محبت به خدا و ولی خدا، مسئولیت‌پذیری، یاد خداوند متعال، شادابی و سرزندگی، آرمان‌خواهی و....

ب) ارزش‌های اجتماعی

ارزش‌های اجتماعی به آن دسته از باورها، نگرش‌ها، رفتارها، هنجارها، وضعیت‌ها، و امور مطلوبی گفته می‌شود که موجب افزایش تعاملات سازنده میان انسان‌ها در اجتماع می‌گردد. این ارزش‌ها نیز، همانند ارزش‌های فردی، به دو بخش انسانی و اسلامی قابل تقسیم‌اند. در این مجال ارزش‌های اجتماعی را که در پیاده‌روی اربعین ظهور بیشتری دارند و در گذر این راهپیمایی، تقویت می‌شوند و گسترش می‌یابند، معرفی می‌کنیم و درباره چگونگی رابطه آنها با این حرکت توضیح خواهیم داد.

وحدت و همدلی

به جرئت می‌توان گفت که اولی‌ترین و اصلی‌ترین ارزشی که در زیارت اربعین جلوه‌گری می‌کند و یکی از کامل‌ترین مصادیق خود را می‌یابد، وحدت و همدلی است. قرآن کریم بر وحدت بین مؤمنان تأکید ویژه‌ای دارد:

و همگی به ریسمان خدا چنگ زنید، و پراکنده نشوید و نعمت خدا را بر خود یاد کنید، آن‌گاه که دشمنان [یکدیگر] بودید، پس میان دل‌های شما الفت انداخت، تا به لطف او برادران هم شدید و بر کنار پرتگاه آتش بودید که شما را از آن رهانید. این گونه، خداوند نشانه‌های خود را برای شما روشن می‌کند، باشد که شما راه یابید (آل عمران، ۱۰۳).

آنچه در این آیه به مسلمانان گوشزد شده، اهمیت وحدت و پیامدهای اختلاف است. اختلاف می‌تواند یک جامعه را به پرتگاه فروپاشی اخلاقی، عاطفی و سیاسی فرو اندازد. آموزه‌های دینی از کارآمدترین عوامل وحدت‌آفرین بوده است. امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز

در این باره می‌فرماید:

به جمعیت عظیم مسلمانان بی‌یونید، که دست خدا با جماعت است، و از پراکندگی دوری کنید که انسان تنها بهره شیطان است، چنان که گوسفند تک رو طعمه گرگ خواهد بود (نهج البلاغه، ص ۱۸۴).

در بین این آموزه‌ها، زیارت قبور اولیای الهی، به ویژه زیارت امام حسین علیه السلام عامل وحدت مسلمانان و آزادی خواهان در سراسر جهان بوده است. این حقیقت در پیاده‌روی اربعین به وضوح قابل مشاهده است. میلیون‌ها انسان با یک هدف در یک جهت قرار می‌گیرند. این سیل خروشان قادر است تا هر مانعی را از سر راه بردارد.

ترویج برادری و دگرخواهی

روحیه دگرخواهی و برادری یکی دیگر از ارزش‌های اصیل انسانی است که در آموزه‌های اسلامی نیز به آن توجه ویژه شده است. در قرآن کریم در این باره چنین می‌خوانیم: «در حقیقت مؤمنان با هم برادرند، پس بین برادرانتان سازش دهید» (حجرات، ۱۰). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «مؤمن برادر مؤمن است. مانند پیکری که هرگاه عضوی از آن دردمند شود، اعضای دیگر هم احساس درد کند» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۲۲۹). پیاده‌روی اربعین میدانی آماده برای ترویج و گسترش این روحیه است. در آنجا همه زائر ابا عبدالله هستند و از این جهت شایسته اکرام و احترام‌اند. همگان برای خدمت به آنان آماده‌اند و به این کار افتخار می‌کنند. گمان نمی‌رود در زمانی دیگر چنین دم به دم شاهد رخداد نمونه‌های آشکار دیگر خواهی باشیم. صرف اموال، گذشتن از آسایش خود و خانواده، رعایت حداکثری حقوق دیگران و خدمت بی‌منت، برخی از این نمونه‌هاست

هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و تقویت صلح و دوستی بین مردم و ملت‌ها

امروزه همگان اهمیت بر خورداری از زندگی مسالمت‌آمیز را دریافته‌اند و دولت‌ها و

ملت‌ها به دنبال کم کردن اختلافات و ترویج روحیه صلح‌طلبی و مسالمت‌جویی هستند. این ارزش انسانی از سوی دین اسلام نیز مورد تأکید قرار گرفته است. قرآن کریم درباره یاران پیامبر به این ویژگی که آنان با یکدیگر مهربان‌اند، اشاره می‌کند (فتح، ۲۹). بر اساس آموزه‌های اسلامی این الگوی رفتاری به تعامل مسلمانان با یکدیگر اختصاص ندارد. بلکه حتی در مورد غیر مسلمانان نیز توصیه شده است (ممتحنه، ۸). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می‌فرمایند: «انسان‌ها همه عیال و خانواده خداوندند. محبوب‌ترین ایشان نزد خداوند، سودمندترین آن‌هاست» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۶۴). امام علی علیه السلام نیز در فرمان خود به مالک اشتر، مسئله رعایت عدالت و مهربانی با تمام مردم را مورد تأکید قرار می‌دهد و در این باره می‌فرماید:

و مهربانی بر رعیت را برای دل خود پوششی گردان و دوستی ورزیدن با آنان را و مهربانی کردن با همگان، و مباش همچون جانوری شکاری که خوردنشان را غنیمت شماری! چه ایشان دو دسته‌اند: دسته‌ای برادر دینی تواند، و دسته دیگر در آفرینش با تو همانند. (نهج‌البلاغه، نامه ۵۱).

پیاده‌روی اربعین در این زمینه نیز فرصتی منحصر به فرد است. حضور میلیون‌ها نفر با یک انگیزه مقدس، این زمینه را فراهم می‌کند تا زائران بتوانند در کنار هم بودن و مهربانی کردن با یکدیگر را تجربه و تمرین کنند. در این مسیر همه با هم مهربان‌اند و از ستیزه و جدال درگیری به دور.

آگاهی از حال دیگران و کمک به یکدیگر

یکی دیگر از ارزش‌های انسانی آگاهی از حال دیگران و کمک به آنان است. این آگاهی به معنا تجسس در زندگی شخصی مردم نیست. بلکه به معنای دوری از غفلت نسبت به مشکلات دیگر انسان‌هاست. در آموزه‌های اسلامی با عناوین مختلفی به این اصل پرداخته

شده است. پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «کسی که نسبت به امور (رفع مشکلات) مسلمانان اهتمام نرزد مسلمان نیست» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۶۳ - ۱۶۴). در حدیث دیگری، علاوه بر این مضمون، آمده است: «پس اگر کسی بشنود که مردی مسلمانان را با فریاد [به کمک] فرا می‌خواند و پاسخش را ندهد مسلمان نیست» (همان، ص ۱۶۴).

در پیاده‌روی اربعین، زمینه مناسبی برای عملی شدن این ارزش به وجود می‌آید. از سویی در این حرکت همه تلاش دارند تا به دیگران کمک کنند و مشکلات آنها را برطرف سازند و از سوی دیگر، در کنار هم قرار گرفتن جمع زیادی از انسان‌ها، زمینه‌آشنایی با یکدیگر را و به تبع آن آگاهی یافتن از اوضاع و احوال کسانی که از نظر جغرافیای از یکدیگر دور هستند، فراهم می‌آورد.

حفظ اقتدار

یکی دیگر از ارزش‌های اجتماعی که در همه جوامع دارای اهمیت بسیار است، حفظ و افزایش اقتدار است. این ارزش در پیاده‌روی اربعین نیز مورد توجه است. در این پیاده‌روی جمعیت بزرگ چند میلیونی در روزهای مشخصی در کنار هم جمع می‌شوند. این جمعیت عظیم در وهله نخست نشان‌دهنده اقتدار جامعه اسلامی است. به ویژه اینکه هدف همه آنان زیارت اباعبدالله الحسین (ع) است.

اطاعت پذیری از رهبران

یکی از مهم‌ترین عوامل پیروزی نهضت‌ها و حرکت‌های اصلاحی، برخورداری از رهبری و فرماندهی شایسته است. با نگاهی به نهضت‌ها و انقلاب‌های مختلف در تاریخ به این حقیقت پی خواهیم برد که هیچ حرکتی بدون برخورداری از رهبری شایسته به نتیجه نرسیده و ادامه نیافته است. اما آنچه در رابطه با رهبری اهمیت زیادی دارد، پیروی از رهبر و خواسته‌های اوست. قرآن کریم درباره سرنوشت یکسان رهبران و پیروان آنان می‌فرماید:

[یادآور] روزی را که هر گروهی را با پیشوایشان فرامی‌خوانیم. پس هر کس کارنامه‌اش را به دست راستش دهند، آنان کارنامه خود را می‌خوانند و به قدر نخک هسته خرمایی به آنها ستم نمی‌شود (اسراء، ۷۱).

همچنین از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود:

اسلام بر پنج پایه استوار گشته است: نماز، زکات، روزه، حج و ولایت. و به [اعتقاد به] چیزی همچون ولایت فراخوانده نشده است. اما مردم چهار امر نخست را گرفته و ولایت را رها ساخته‌اند (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۱۸).

بی‌شک ولایت در این معنا ملازم با پذیرش ولایت و رهبری و عمل بر اساس دستورهای رهبر است. ولایت‌پذیری در پیاده‌روی بزرگ اربعین جلوه خاصی دارد. میلیون‌ها نفر با گام نهادن در این مسیر، گویی به فرمان رهبر و ولی خود گردن نهاده‌اند و از او پیروی می‌کنند. در واقع این حرکت نمادی است از راهی که سالار شهیدان برای هدایت انسان‌ها و اهداف بلند انسانی و اسلامی طی کرد. تفاوتی نمی‌کند که آغاز مسیر از کجاست. آنچه اهمیت دارد این است که همه مسیرها به کربلا ختم می‌شود. کربلایی شدن راز نهایی این پیاده‌روی است. یاران اباعبدالله در آن زمان با نثار جان خود در روز عاشورا اوج ولایت‌پذیری و پیروی از رهبر را به نمایش گذاشتند و پیروان و یاران حضرت در این زمان نیز با تحمل رنج سفر بر این اصل تأکید می‌کنند.

مهمان‌نوازی

مهمان‌نوازی از جمله ارزش‌های انسانی است که در دین نیز بر حفظ آن توصیه شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «امت من همواره بر خیر خواهند بود تا هنگامی که یکدیگر را دوست بدارند، نماز را برپا دارند، زکات بدهند و میهمان را گرامی بدارند (طوسی، ۱۴۱۴ق، ۶۴۶). این ارزش، یکی از جلوه‌های بارز و آشکار پیاده‌روی اربعین به‌شمار می‌رود. در این

زمینه مردم عراق سنگ تمام گذاشته‌اند. به جرأت می‌توان گفت این نمونه‌ها از مهمان‌پذیری در هیچ زمان و زمین دیگری تحقق نیافته است.

ارزش‌های اجتماعی دیگری نیز در پیاده‌روی اربعین تبلور می‌یابند که فقط به عنوان آنها اشاره می‌کنیم:

احترام به دیگران به ویژه سالمندان و ناتوانان، انفاق به دیگران (فراهم بودن انفاق مخلصانه و به دور از ریا)

اصلاح بین مردم، آباد ساختن مساجد، احیای امر به معروف و نهی از منکر، هجرت.

نتیجه

پیاده‌روی اربعین از دو جهت قابل تأمل است و لازم است مسلمان، به ویژه شیعیان، به آن توجه ویژه داشته باشند و برای بهره‌برداری هرچه بیشتر از این فرصت منحصر به فرد، برنامه‌ریزی کنند. جهت نخست اینکه عملی عبادی است که ثواب و پاداش آخرتی در پی دارد و موجب تقرب انسان‌ها به خداوند متعال و اولیای الهی می‌گردد. جهت دیگر اینکه حرکتی فردی و اجتماعی با کارکردهای متعدد دنیایی است. وجود این کارکردها می‌تواند پیاده‌روی اربعین را به عنوان حرکتی انسانی فراتر از مرزهای جهان تشیع و حتی جهان اسلام معرفی کند و موجب جلب توجه جهانیان به آموزه‌های رهایی بخش اسلام گردد.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم.

* **نهج البلاغه**، ترجمه جعفر شهیدی، (۱۳۶۸ش) تهران، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، .

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲ش)، **الامالی**، بی جا، کتابخانه اسلامیه.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۳ق)، **الخصال**، قم، جامعه مدرسین.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۴ش)، **ثواب الاعمال**، قم، شریف رضی.
۴. ابن حنبل، احمد بن محمد (بی تا)، **مسند احمد**، دار صادر، بیروت.
۵. ابن شهر آشوب (۱۳۷۹ق)، **المناقب**، قم، انتشارات علامه.
۶. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۶۷ش)، **اقبال الاعمال**، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۷. احسانی، ابن ابی جمهور (۱۴۰۵ق)، **عوالی اللآلی**، قم، انتشارات سید الشهداء.
۸. انوری، حسن (۱۳۸۱ش)، **فرهنگ بزرگ سخن**، تهران، سخن.
۹. ایجسی، عبدالرحمن بن احمد، جرجانسی، علی بن محمد (۱۳۲۵ق)، **شرح المواقف**، تصحیح بدرالدین النعسانی، قم، الشریف الرضی.
۱۰. بحرانی، علی بن میثم (۱۳۶۲ش)، **شرح نهج البلاغه**، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۱۱. بحرانی، محمد صنقور (۱۴۲۶ق)، **المعجم الأصولی**، بی جا، نقش.
۱۲. بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۰۱ق)، **صحیح البخاری**، بیروت، دارالفکر.
۱۳. براندن، ناتانیل (۱۳۸۹ش)، **قدرت خودباوری**، ترجمه بهاره دادرس، گلستان.
۱۴. بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۲۴ق)، **السنن الکبری**، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۱۵. پیل نورمن وینسنت (۱۳۷۳ش)، **معجزه اراده**، ترجمه وحیبه آذرمی، تهران، انجمن اولیاء و مربیان.
۱۶. ترمذی، محمد بن عیسی (بی تا)، **سنن الترمذی**، تصحیح عبدالوهاب عبدالطیف، بیروت، دارالفکر.
۱۷. تقدسی، حمید (بی تا)، **مبانی روان کاوی فروید**، مقدمه کتاب. کتاب اینترنتی بی جا، بی نا.
۱۸. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۳۶۶ش)، **غرر الحکم و درر الکلم**، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.

۱۹. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، *وسائل الشیعة*، قم، مؤسسه آل البيت.
۲۰. خاتمی، احمد (۱۳۷۰ش)، *فرهنگ علم کلام*، تهران، صبا.
۲۱. *دیوان علی* (۱۳۶۹ش)، قم، پیام اسلام.
۲۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق)، *المفردات فی غریب القرآن*، دمشق_بیروت، دارالعلم_دارالشامیه.
۲۳. ژان ون دث، الینور اسکار بروگ، «چستی ارزش»، ترجمه اصغر افتخاری، *قبسات*، شماره ۱۳، ۱۱۰-۱۲۵.
۲۴. سبحانی، جعفر (۱۳۸۰ش)، *رمز پیروزی مردان بزرگ*، قم، نسل جوان.
۲۵. سلیمانی، فاطمه (۱۳۸۴ش)، «بررسی اراده انسان از دیدگاه متکلمین و فلاسفه اسلامی»، *حکمت سینوی*، شماره ۳۰ و ۳۱.
۲۶. شیخ عباس قمی، *مفاتیح الجنان*.
۲۷. طریحی، فخرالدین (۱۳۶۲)، *مجمع البحرين*، تحقیق احمد حسینی، مرتضوی، چاپ دوم.
۲۸. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق)، *الامالی*، قم، دار الثقافة.
۲۹. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۱ق)، *مصباح المتهجد*، بیروت، مؤسسه فقه الشیعه.
۳۰. طوسی، محمد بن محمد (۱۳۷۵ش)، *شرح الاشارات و التنبیها*، قم، نشر البلاغه.
۳۱. طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۵ش)، *التهدیب*، دارالکتب الاسلامیه، تهران.
۳۲. علوی نژاد، حیدر (۱۳۷۷ش)، «انسان سالم از دیدگاه روان شناسی»، *پژوهش های قرآنی*، دفتر تبلیغات اسلامی، شماره ۱۵-۱۶.
۳۳. العینی، محمود بن احمد (بی تا)، *عمدة القاری*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۳۴. فرانکل، ویکتور امیل (۱۳۷۲)، *پژشک و روح*، ترجمه فرخ سیف بهزاد، تهران، انتشارات درسا.
۳۵. کاپلستون، فردریک (۱۳۷۲ش)، *تاریخ فلسفه*، ترجمه اسماعیل سعادت و منوچهر بزرگمهر، تهران، انتشارات علمی فرهنگی و انتشارات سروش.
۳۶. کفعمی، ابراهیم بن علی (۱۴۰۵ق)، *مصباح*، قم، انتشارات رضی.
۳۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵)، *الکافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۳۸. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق)، *بحار الأنوار*، بیروت، مؤسسه الوفاء.

۳۹. مطهری، مرتضی (بی تا)، نقدی بر مارکسیسم، تهران، صدرا.
۴۰. نسائی، احمد بن شعیب (۱۳۴۸)، سنن النسائی، بیروت، دارالفکر.
۴۱. نعمان، محمد بن محمد (۱۴۳۴ق)، کتاب المزار، قم، مکتبه العلامة المجلسی.
۴۲. نعمان، محمد بن محمد (۱۴۱۳ق)، الاختصاص، قم، کنگره شیخ مفید.
۴۳. ورام بن ابی فراس (بی تا)، مجموعه ورام، قم، مکتبه الفقیه.